

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA

KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

R. VIII: 2010

Nr 19(248)

Data odczytu: 19.5.2010

Data wydania: 19.5.2010

808. spotkanie

Edward Wiśniewski

Historia Al. 23 Stycznia w Grudziądzu

Część II

Strona zachodnia – ul. 3 Maja

Historia ul. 3 Maja – obecnie część zachodnia al. 23 Stycznia sięga średniowiecza, kiedy to z części południowej miasta Grudziądza, od Bramy Toruńskiej (obecnie ul. Klasztor-na) przebiegał tzw. trakt drogowy do Torunia, wzdłuż kanału Trynka i skręcał o 90° na południe w obecną ul. Toruńską.

Wg mapy z 1756 r., po stronie kanału było usytuowanych kilka domów, a z drugiej strony na zakolu (obecnie jest tam Bank Poznański) istniał gościniec miejski dla podróżnych i ich pojazdów konnych.

Wg mapy z 1781 r. istniało już około 25 zabudowań, a w II połowie XIX w. ulica ta była już w pełni zabudowana.

W 1872 r. „Przedmieście Toruńskie”, m. in. i ulica nad Trynką zostaje włączona do obszaru miasta i nosi nazwę ul. Górnotoruńskiej (Obere Thornerstrasse) i tak, aż do 1925 r. Następnie zmieniono na ul. 3 Maja i nazwa ta przetrwała do 1951 r. (wyłączając lata okupacji). Do 1956 nosiła nazwę alei J. Stalina, a następnie zmieniono nazwę na aleję 23 Stycznia.

W okresie 20-lecia międzywojennego była obok placu 23 Stycznia jedną z reprezentacyjnych ulic Grudziądza. Ulica ta imponowała mieszkańcom miasta nowoczesnymi kamienicami wielopiętrowymi i ich pięknymi fasadami. Tu istniało wiele sklepów i lokali rozrywkowych. Za głównymi budynkami były podwórza i oficyny, a od strony kanału Trynka - piwnice i fundamenty znajdowały się na jej wysokości. Dynamiczny rozwój nastąpił w latach 20-tych XX w. i tak wg Księgi adresowej z 1927 r. zamieszkiwali:

Strona nieparzysta.

Nr 1/3. Helmut Rozanowski właściciel „Młyna pod Orłem”. Początki powstania tego obiektu rozpoczynają się już w średniowieczu – jako własność Krzyżaków. Wg inwentarza z 1603 r. młyn ten chylił się ku upadkowi. Natomiast wg lustracji z 1739 r., obiekt był w dobrym stanie. Po I zaborze Polski (1772), właścicielami obiektu stali się Niemcy. Rozwój techniki w XIX w. przyniósł zmiany i tak: w 1878 r. właściciel Hirschberg wymienił tradycyjne koła łopatkowe na pionową turbinę, a następny właściciel Friedrich Rosanowski zainstalował lokomobilę parową o mocy 30 KM i uniezależnił pracę młyna od stanu wody. W 1901 r. wzniesiono 5 kondygnacyjny budynek młyna z nową maszyną parową i kominem (30 m wysokości), a obok postawiono magazyn. Spadkobiercą Friedricha był Helmut Rosanowski.

Nr 5 i 7/9. Właścicielem był Jakub Goertz – kapitalista prowadzący sklep bławatów. Był tam sklep galanterii Petlowskiego, warsztat wyrobu materaców J. Guttmana i wyrobu mebli B. Berga. W czasach pruskich mieściła się tam restauracja „Stadtkeller” J. Warkusa.

Nr 11. Właściciel to Burdzyński z Warszawy. Istniała tam loża „Guttempler”.

Nr 13. Właściciel – Bączkowski z Mławy. Istniały tam składy: obuwia A. Dulskiego i galaterii Gertruda Zanker.

Nr 15. Właściciel Jan Pawłowski, kapitalista. Sklepy: fryzjerski Naumana, i kolonialny – Protowicza.

Nr 17. Właściciel Wł. Sporny, fabrykant: dom mieszkalny. Był to dawniejszy „Przytułek dla Starców”, prowadzony początkowo przez ss. Benedyktynki. Po rozbudowie w 1829 r. przyjmował 10-12 pensjonariuszy wyznania katolickiego, obojga płci powyżej 56 roku życia. Zamieszkiwali oni do lat 20-tych XX w., kiedy to przeniesiono ich do „Przytułku” przy ul. Parkowej.

Nr 19. Właściciel Wilhelm Stein, kapitalista. Istniały tam sklepy: konfekcji męskiej „Ekonomia”, pracownia fartuchów i bielizny „Hern”, właściciel Omnitz.

Nr 21. Właściciel L. Zalewski. Były tam sklepy: słynna księgarnia Franciszka Sikorskiego i rzeźnicki Budzikowskiego.

Nr 23. Właściciel Abraham Kożuszmann, kupiec. Istniał tam również sklep bławatów Cwekły Kirsztajna.

Nr 25. Właściciel Bernard Szulc, posiadał sklep sprzętu domowego. Miał swą pracownię w tym domu słynny dentysta Ornas.

Nr 27 i 29. Właścicielka Agata Hertzner, a warsztat zegarmistrzowski prowadził K. Hertzner. Istniał tam też sklep bławatów Abła Płachty.

Nr 31. Właściciel Franciszek Polakowski. Istniała tam fabryka mebli prowadzona przez Feliksa Polakowskiego. Mieściła się też tam kawiarnia-cukiernia „Pomorzanka”.

Nr 33/35. Właściciel Szymon Bernstein, kupiec. Sklep bławatny prowadził Liverent Szyfka.

Nr 37. Właściciel Kazimierz Chylewski, prowadził „Aptekę pod Orłem”, był też tam sklep kolonialny Goya.

Nr 35/41. Właściciel R. Thomaszewski, kupiec, prowadził sklep kolonialny i hurtownię. Istniały tam też sklepy: wódek i likierów Otto Tibureusza, papieru Całbeckiego i fryzjerstwo Manii.

Strona parzysta.

Nr 2. Właściciel Helmut Rosanowski, magazyn zbóż, zw. „śrutownikiem” W 90-tych latach XIX w. do 1910 istniała tu fabryka obuwia S. Pennera, a w piwnicy S. Schilling posiadał restaurację.

Nr 4. Dom mieszkalny rodziny Rosanowskich.

Nr 6. Właściciel Klemens Dąbrowski prowadził duży warsztat stolarski.

Nr 8. Właściciel Jan Polkowski z zawodu był rzeźnikiem. Poprzednio właścicielem był rzeźnik A. Lippmann. W budynku tym mieszkał malarz dekoracyjny W. Glanert.

Nr 10. Właściciel W. Draczyński. Istniał tu sklep z kapeluszami Weroniki Jankowskiej.

Nr 12. Właściciel Tomasz Jankowski. Istniał tam sklep kolonialny Hermanna Galla oraz sklep ogrodniczy.

Nr 14. Właściciel Tomasz Jabłoński, kupiec. Pobudował całkowicie nowy dom 4-ro kondygnacyjny. Poprzednio istniała tam wytwórnia szczotek i pędzli Wilhelma Vogesa i Syna.

Nr 16. Właściciel August Jankowski, rentier. Istniała tam duża, „Hurtownia Spożywczo-Kolonialna Bernarda Strzyżewicza”.

Nr 18. Właściciel Joseph Herzfeld i Carl Victorius. Były tam biura właścicieli fabryki.

Nr 20-22. Biura. Poznańsko-Warszawskiego Banku Ubezpieczeń. Był tam też „Dom Komisowy Zbyszko”, oraz zakład fotograficzny A. Scharmacha. W czasie działań wojennych w 1939 r. budynek uległ całkowitemu zniszczeniu. Ciekawa jest historia tego obiektu. Do lat 60-tych XIX w. mieścił się tam Sąd Powiatowy. Od 1866 r. działała restauracja żydowska Sary Meyer. W 1910 r. rozebrano obydwie kamienice, wniesiono trzypiętrowy gmach, w którym otwarto kino o nazwie „Welt Biograph” z 151 miejscami. Nazwę kina zmieniono później na „Palast” i działało ono do 1920 r.

Nr 24-26. Właściciel Joseph Herzfeld i Carl Victorius. W 1862 r. założyli oni kuźnię, w której odkuwali armaturę do pieców sprowadzaną ze Śląska. W latach 70-tych XIX w. zbudowali własną odlewnię, a w 1885 r. uruchomili emaliernię. Początkowo produkowano armaturę piecową jak ruszta, płyty, kręgi kuchenne itp., a później również emaliowane sanitaria, jak wanny, zlewy, umywalki itp. W 1901 r. zatrudniali 650 pracowników. Następnie kierownictwo przejęli synowie Paul Herzfeld i Richard Victorius.

To oni doprowadzili do wybudowania zakładów w Mniszku. W 1910 r. firma zatrudniała 950 pracowników. W 1920 r. firma przekształciła się w Towarzystwo Akcyjne Pomorska Odlewnia i Emaliernia z kapitałem wyłącznie polskim.

Nr 28. Cmentarz ewangelicki założony już w 1661 r. a zamknięty dla pochówków w 1915 r. Zbudowana na cmentarzu kaplica była w stylu neoromańskim, a od strony południowej znajdowała się kostnica Domu „Braci Ubogich” i 11 grobowców, rozebranych około 1965 r. Na cmentarzu tym spoczywali m. in. zasłużeni teolodzy ewangeliccy m. in. jak Jan Kapusta-Herbinus, Johann Gottlieb Grabovius. Znajdował się tam również grobowiec grudziądzkiego malarza cechowego Gustawa Breuninga.

Nr 30-32. Właściciel Adolf Kull. Znajdował się tam Hotel pod „Złotym Orłem”, wzniesiony w latach 70-tych XIX w. Hotel posiadał 16 pokoi noclegowych, 3 sale restauracyjne, czytelnię, dużą salę ze sceną (200 m²) i mniejszą (80 m²). Właścicielem do 1901 r. był Friedrich Jensch, a później rodzina Kull. W tymże domu mieli sklepy: Nawrocki - zegarmistrzowsko-jubilerski i Monka sklep obuwia.

Nr 34. Właściciel Karol Wojdak, kupiec. Mieściła się tam piekarnia J. Biernata.

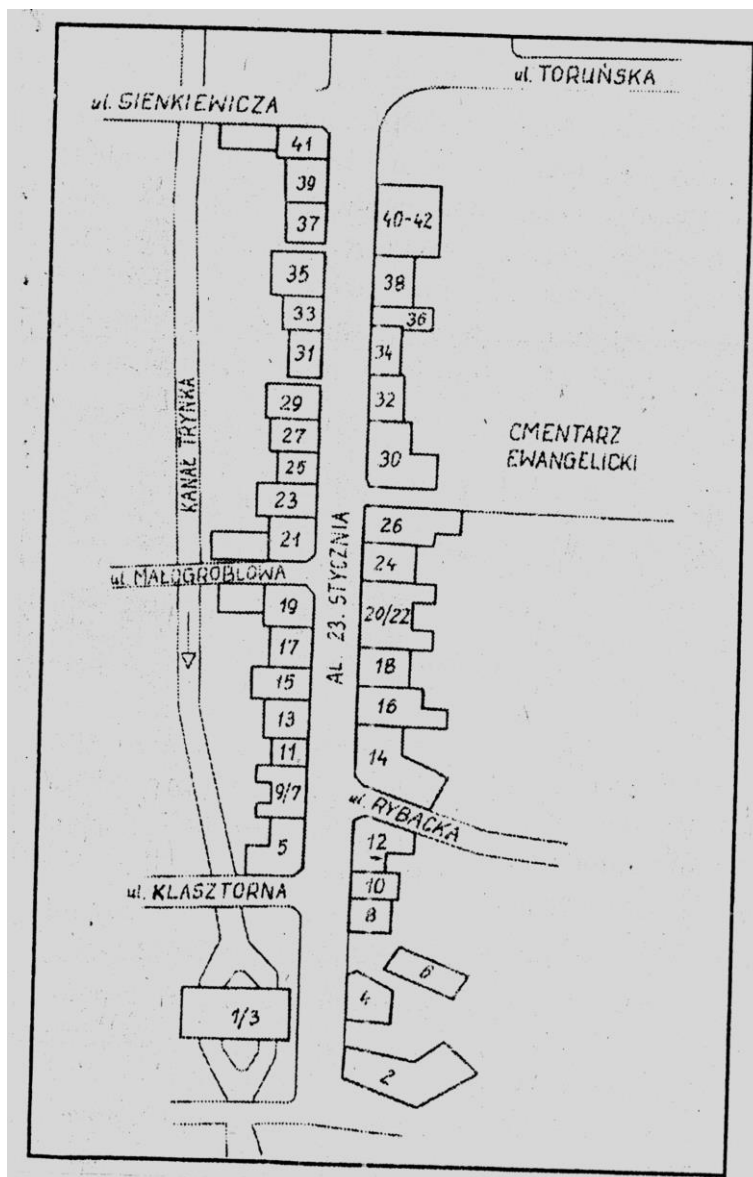
Nr 36. Właścicielka Maria Köhler, sklep prowadziła Schmelterówna, z artykułami krótkimi.

Nr 38. Właściciel Willy Lippke. Prowadził sklep komisowy a Fr. Korzeniewski - skład porcelany i szkła.

Nr 40. Właściciel Artur Lemke, prowadził składnicę maszyn rolniczych. Poprzednio – do 1920 r. właścicielem był Albert Jacobsohn. W latach międzywojennych A. Mania, miał zakład fryzjerski, J. Breitemann prowadził warsztat zegarmistrzowski a Fr. Strzemski sklep spożywczy

Z małymi zmianami, ul. 3 Maja przetrwała do września 1939 r. W latach okupacji sklepy jak i domy przeszły w ręce niemieckie. W czasie oblężenia Grudziądza na początku 1945 r. niemieccy saperzy spalili domy a stronę ulicy przylegającą do Trynki wysadzili w powietrze. Ocalały tylko budynki parzyste od nr 2 do 16 i to też zniszczone. Po II wojnie światowej założono planty, a w 1976 r. część Trynki wzdłuż al. 23 Stycznia ujęto w betonowe kręgi i zasypano.

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, KMDG. Logo KMDG wykonał Grzegorz Rygielski.